

TARİH BİLGİSİNİN OLANAKLI OLMASINDA İNSAN DOĞASINA İLİŞKİN BİLGİNİN YERİ

Yavuz KILIÇ*

ÖZET

Her bir bilim alanının kendine özgü bir yapısı olduğu düşünülürse, bir bilim olarak tarihin bütünüyle kesin bilgiler ortaya koyamayacağı görülebilir. Ama tarihin kesinliği az olan bilimlerden biri olması onun değerini hiçbir biçimde azaltmaz. Ne var ki tarih alanında kesin bilgilerin olmadığı iddiası, tarihin bütünüyle göreliliğe olduğu anlayışına da götürmüştür. Bu anlayışı savunanlar, görelilik bağlamında, aslında "tarih bilgisinin olanaklı olup olmadığını" tartışmaktadır. Bu yazı, görelilik-mutlaklık tartışmaları dışında, tarih bilgisinin olanaklı olmasında insan doğasının bilgisinin yerini tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: görelilik, insan doğası, kanıt, belge, yorum

(The Place of Knowledge of Human Nature for the Possibility of Historical Knowledge)

ABSTRACT

Taking into consideration that every field of science has a peculiar structure, it is seen that history as a science cannot claim certain knowledge. But being one of the sciences which has less certainty, the value of it can not be reduced. However, the argument stating that there is no certain knowledge in the field of history, leads to the conception that history is totally relativistic. The supporters of this understanding, in the context of relativity, indeed, have an argument on the question if "historical knowledge is possible." This paper, apart from the debates on relativity-absoluty, aims at discussing the place of the knowledge of the human nature for the possibility of historical knowledge.

Key words: relativity, human nature, evidence, document, interpretation

62 Tarih Bilgisinin Olanaklı Olmasında İnsan Doğasına İlişkin Bilgi

Sosyal bilimler alanında kesinliği az olan bilgi alanlarından birinin tarih olduğu söylenir. Bu söylenen tarih alanının özelliği gözönüne alınarak yapılan bir saptamaysa sorun yaratmamakta, ama bilim olmanın ölçütü olarak kesinlik aranıyorsa sorun teşkil etmektedir. Çünkü tarih alanında bütünüyle kesin bilgilere ulaşmak olanaklı görünmüyor. Üstelik tarihçinin bunu amaçladığı da söylenemez. Her şeyden önce, tarih alanında kesin bilgilerin olmaması tarihin nesnesinin yapısından dolayıdır. Bir bilim dalı olarak tarih, insanın geçmişte yapıp ettiklerini, yani insanın eylemlerini, eylemlerinin neden olduğu olayları ya da insanların durum ve olay adını verdikleri şeyleri inceler. Başka deyişle, tarih alanında asıl kaygı insani deneyimler ve eylemlerle ilgilidir.¹ Geçmişte olup bitenleri incelemesiyle de tarih, diğer bilimlerden ayrılır ve bu ayrılma ona özgü olanı, nesnesini gösterir.² Ama her şeye rağmen, kesinliği en az olan bilimlerden olduğu iddiası da, tarihin değerini ortadan kaldırmaz. Bu konuda Aristoteles'in söylediğini hatırlatmak yararlı olabilir: “Herbir alanda ancak konunun doğal yapısının izin verdiği ölçüde kesinlik aramak eğitim görmüş kişinin özelliğidir”³

Tarihçinin nesnesi geçmiştir ya da tarih geçmişle ilgilenir. Peki, hangi geçmişle? Bu soru en azından, tarihin her türden geçmişle, olmuş bitmiş herşeyle değil, insanların geçmişiyle ilgili olduğuna işaret eder. Ama tarih sadece insanların ne yaptıklarıyla ilgili bir kaydetme de değildir.⁴ Çünkü bu kaydetme geçmişi oluşturabilir, ancak, “tarihsel geçmiş”i oluşturamaz. Tarihsel geçmiş hakkında bilgilerin ortaya konabilmesi için tarihsel bir düşünme de zorunlu görünüyor. Ne var ki, geçip gitmiş olan böyle bir nesnenin incelenmesinin zorluğu ortadadır. Bu zorlukların başında ise, geçmişin artık algı alanımızın ötesinde olması, geçip gitmiş olanın bir kez daha yinelenmeyecek olması gelmektedir. Bu yüzden Vico’dan beri tarihte olup bitenleri bilmek onu yeniden yaratmak, cansız deneyimi canlı hale getirmek ve olanı yeniden oluşturmak diye

¹ Walsh, W.H., *An Introduction to Philosophy of History*, Thoemmes Press, Bristol, 1992, s.29

² Tarihin bir bilim olup olmadığı kimi düşünürlerce hala tartışılmaktadır. Ama bu yazıda bu tartışmaya yer verilmemiş; bir alanın bilim olup olmamasının ne gibi ölçütleri olabileceğine bakılmamıştır. Bunun yerine, tarihin bir bilim olduğu baştan kabul edilmiş, bu kabul de sadece nesnesine bakılarak öne sürülmüştür.

³ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, (Çev. Saffet Babür), Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s.3

⁴ Walsh, a.g.y., s.30

anlaşılmaktadır. Çünkü tarih geçmişte olmuş bitmiştir ve ne olmuşsa o olmuştur. “Olup-biteni olup bitmemiş, yapıp-edileni yapılmamış edilmemiş, yaşanmış olanı yaşanmamış yapacak bir durumda değiliz.”⁵ Bu olmuş olanları da elbette bilgi alanı olarak tarihten bilebiliyoruz. Ama olmamış olanı değil, olmuş olanı biliyoruz. Bu yüzden tarihte olmuş olanı bilmekle tarihçi onu *var* kılmıyor, sadece var olanı *bilinebilir* kılıyor.

Vico’yla benzer düşünceleri taşıyan Collingwood’a göre de, tarihçi tarihte olmuş bitmişiyi yeniden kurmak, “zihninde yeniden canlandırmak” zorundadır.⁶ Bu canlandırma, tarihi diğer disiplinlerden ayırmakta ve kendine özgü yapısını ortaya koymaktadır. Bu yüzden tarihçi şimdi var olmayan nesnelere, olayları anlamaya çalışmaktadır.

Peki, geçmiş nasıl yeniden kurulacak, canlandırılacaktır? Bu konuda pek çok tarih felsefecisinin belirttiği gibi, tarih kanıtın yorumlanmasıyla işler. Tarihçi kanıtlara dayanarak ele aldığı konu hakkında saptamalar yapar. Başka deyişle, tarihte ne olup bittiğinin bilgisini ortaya koyabilmenin ilk koşulu, tarihçinin elinde malzeme, kaynak olması, yani *kanıt* olabilecek belgelerin olmasıdır. Burada söylenmek istenen, belge ile kanıtın farklı olduğudur. Bu düşüncüyü Collingwood’un görüşüne dayanarak söylersek, “kanıt tek tek belge denen şeylerin ortak bir adıdır, belge ise şimdi ve burada varolan, tarihçinin üzerinde düşünerek, geçmiş olaylar hakkında sorduğu soruları yanıtlayabileceği türden birşeydir.”⁷ Dolayısıyla tarihçinin algı alanında olan belgelerdir ve bu belgelerin tarihçi tarafından *kanıt*a dönüştürülmesi gerekir.

Ne var ki bir olaya ya da eyleme ilişkin kanıtla dönüşebilecek belgelere ulaşmak her zaman kolay görünmüyor. Tarihin kendine özgü yapısı gereği, tarihçi, incelemek istediği olaya, eyleme ilişkin belgelerin bütününe belki de hiçbir zaman ulaşamayacaktır. Bu söylediğimiz elbette bir varsayım olarak görülebilir. Bu varsayımdan ötürü de, “Bir olaya ilişkin ‘bütün’ belgeler ne demeye gelir ki, tarihçi belgelerin tamamına ulaşasın?” diye bir soru akla gelebilir. Ancak, kimi olup bitenlerin belgelere geçmemesi, kayıt altına alınmaması ya da belgelenmek istenmemesi, doğal afetlerde belgelerin yok olabilmesi, hatta bazen

⁵ Mengüşoğlu, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s.141

⁶ Collingwood, R.G., *Tarih Tasarımı*, (Çev. Kurtuluş Dinçer), Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.293

⁷ Collingwood, a.g.y., s.29

64 *Tarih Bilgisinin Olanaklı Olmasında İnsan Doğasına İlişkin Bilgi*

bilerek ve isteyerek belgelerin yok edilebilmesi gibi nedenler, en azından bu varsayımı güçlendirmektedir. Kısacası, tarihçi ulaşabildiği belgeler ışığında olup bitmiş olan şeyleri anlamaya, yeniden anlamlandırmaya çalışmaktadır.

Tarihçi elindeki belgeleri tarihsel kanıtla dönüştürdüğünde de işi bitmemekte, o kanıtları da anlamlandırmaya, yani eylemleri ya da eylemlerin neden olduğu olayları anlamaya, anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bunları anlamaya çalışırken, aslında bir edebiyat metninde her zaman oluşan boşlukları okurun doldurduğu gibi, tarihçinin de olaylara ilişkin boşlukları (belge eksikliğini) doldurması gerekir. Tarihçinin burada yaptığını, bir yap-bozun parçalarını doğru bir biçimde yerli yerine oturtmaya çabalayan birine benzetebiliriz. Yap-bozda eksik parçalar varsa, o parçaların ne olabileceğini onunla uğraşmanın bulması beklenir. Bu yüzden, tarihçinin boşlukları istediği gibi, gönlünce dolduramayacağını, kendisini sınırlayan mevcut belgeler olduğunu akılda tutmalıyız. Öyleyse tarihçinin hem titiz hem de sabırlı olması zorunlu görünüyor. Tarihçi bir olayı anlamaya, değerlendirmeye çalışırken, kendisi farkında olsun ya da olmasın, o olaya neden olan eylem(ler)i yapanın da bir insan olduğundan hareket eder. Bu hareket noktası, tarihçinin, tarihsel olayları, eylemleri anlamada oluşan ya da oluşabilecek boşlukları doldurmasında önemli bir yer tutar.

Tarihçinin, tarihe konu olan eylemleri, olayları anlayabilmesinin ilk koşulu o eylemi gerçekleştirenin insan olduğuydu, o zaman tarihçinin insanın ne olduğu, doğasının ne anlama gelebileceği üzerine bilgisinin olması gerekir. Bu, tarihçinin aynı zamanda bir filozof olması gerektiği anlamına gelmez ama, felsefi bilgisinin, insan üzerine bilgisinin olması gerektiği anlamına gelir. J. Ortega y Gasset'in de doğru biçimde (ama başka bir bağlamda) belirttiği gibi, tarihçi herhangi bir belgeyi incelerken, belgenin verdiği bilgi karşısında "bu doğruya benzemiyor, yani bir insanın başına bu gelmez, insan yaşamı bazı davranış biçimlerini olanaksız kılar" diyebilir.⁸ Tarihçinin, "insanın başına bu gelmez" diyebilmesi için, en azından insanın neliğine ilişkin bir bilgisinin olması şarttır.

Peki, insanın neliğine ilişkin bilgiyi, bilgileri nereden elde ediyoruz? Bu bilgileri en başta tarihten ediniyoruz; yani insanın neler

⁸ y Gasset, Ortega Jose, *Tarihsel Bunalım ve İnsan*, (Çev. Neyire Gül Işık), Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.49

başardığını, neler yaptığını ve bunlara dayanarak neler yapabileceğini tarihten -bilgi alanı olarak tarihten- öğreniyoruz.⁹ İnsanın neler yapabileceğini de öğreniyoruz derken, bundan, tarihin bir falcılığı, astrolojiye, kehanete dönüştüğü sonucu çıkarılmamalıdır. Denilmek istenen sadece, insanın neler yapabileceği hakkında yapılmışlardan hareketle bir öngörünün oluşacağıdır. İnsanın neliğine ilişkin temel malzemeyi tarihin sağlaması, tarihi, sosyal bilimlerin merkezi konumuna da getirmektedir. Ama tarih biliminin de diğer bilimlerin kimi tekniklerinden, bilgilerinden, malzemelerinden yararlandığını biliyoruz.

Öyle görünüyor ki, tarihte, bir yandan geçmişteki insan eylemleri, eylemlerin neden olduğu olayları insanın neliğinin, doğasının bilgisine dayanarak anlamak amaçlanıyor, öte yandan insan eylemlerini, eylemlerin neden olduğu olayları anlamak için tarih bilgisi gerekli görünüyor. Başka deyişle, bir yandan tarihe konu olan insan eylemlerinin anlaşılması insanın neliğinin, doğasının bilgisine dayanıyor, öte yandan insanın neliğinin, doğasının bilgisi büyük oranda tarih bilimi aracılığıyla elde ediliyor. Burada bir kısır döngü var gibi görülebilir. Ancak, buna bir kısır döngü değil de, birbirini besleyen karşılıklı bir ilişki adı verilebilir. Bu ilişki, felsefe ile tarih biliminin ilişkisi olarak da görülebilir.

* * *

Buraya dek söylediklerimizi kısaca yinelersek; tarihçi olup bitmiş ve bir daha da yenilenmeyecek olan olayları kendi yaşadığı çağda yeniden kurmakta, kurarken oluşan boşlukları yorumlayarak doldurmaktadır ya da doldurmaya çabalamaktadır. Tarihçi bu boşlukları doldururken insanın neliğinin, doğasının bilgisinden yararlanmaktadır.

Peki, tarihçi bir kurmaca yazarı mıdır? Oluşabilecek boşlukları doldururken, tarihçi duygudaşığa mı başvurmaktadır? Tarihsel geçmişin anlaşılabilmesi için yorum kaçınılmaz mıdır? Tarihte yorum kaçınılmazsa, Jenkins'in iddia ettiği gibi "tarihin görelisi olduğu"¹⁰ sonucuna mı varacağız?

Tarihçi geçmişte olup bitmiş şeyleri, tarihsel geçmişi bugünden bakarak yeniden kurar. Ama tarihçi bir kurmaca yazarından çok farklıdır. Her ikisi de, deyim yerindeyse, kurguya başvurur, ama tarihçinin farkı bunu belgelere, belgeleri de dönüştürdüğü kanıta dayanarak yapmasıdır,

⁹ Elbette bu konuda tek bilgi kaynağımız tarih değildir, ama önemli bir kısmı tarih bilimindedir, denilebilir.

¹⁰ Jenkins, Keith, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, (Çev. B. Sina Şener), Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s.3

66 Tarih Bilgisinin Olanaklı Olmasında İnsan Doğasına İlişkin Bilgi

yani tarihçiyi kurgu yaparken, kurgusunu her defasında sınırlayan belgeler ve kanıtlar vardır. Bu yüzden tarihçi istediği gibi kurgu yapan biri olarak görülemez; aksine, belgenin, kanıtın izin verdiği oranda kurgu yapması zorunlu olan biri diye görülebilir.

Tarihçi belgeleri yanyana getirirken, birbirleriyle ilişkisini anlamaya çalışırken açıklamaya çalıştığı şeyde oluşan boşlukları insanın neliğinin, doğasının bilgisine dayandırarak doldurur. Ama bu nokta, yani oluşan boşlukları insanın neliğinin, doğasının bilgisiyle doldurulması her zaman sorunlu görülmüş ve eleştirilmiştir. Sorunlu görülen ve eleştirilen nokta şöyle ifade edilir: “Geçmişte yaşamış ve bizden son derece farklı olan insanları denetimimiz altına almanın yegâne yolu, her yerde ussal hesaba göre, liberal bir tarzda davranan bizler gibi yapmaktır.” “Geçmişte yaşamış olanların aklına en olmadık işler gelmişse, tarihçiler bunu doğru bir biçimde nasıl tasarlayabilir? Yanıt, geçmişteki insanların bu tuhaflığını inkâr etmek ve kültürlerinden soyulduğunda, geçmişte yaşamış ve şimdi yaşayan bütün insanların temelde aynı olduğunu söyleyen ‘insan doğasının sürekliliği’ savını öne çıkarmak olmuştur. ... Bütün insanların öngörülebilir bir biçimde davranacakları varsayımıyla hareket ettiğinizden, açıkları dakik bir biçimde doldurmanız mümkün olabilecektir.”¹¹ Bu eleştirilerin arkasından da, ‘insan doğası’ anlayışı boşlukları doldurabilir mi dolduramaz mı? Boşlukları insan doğasının dolduracağı varsayılsa bile, “hangi tür insan doğasını seçmek istiyorsunuz?”¹² gibi sorular gelir.

Bu eleştirilere yakından baktığımızda, aslında tarih bilgisinin olanaklı olup olmadığının tartışıldığını görebiliriz. Bu yüzden eleştiri ya da sorunlu görülen nokta, tam da ‘tarih bilgisi nasıl olanaklıdır?’ sorusunun, dolayısıyla tarih biliminin can damarını oluşturmaktadır.

Tarih bilgisinin olanaklılığının, tarihte oluşan boşlukları doldurmanın şu ya da bu tarzda bir insan doğası görüşüne bağlı olduğu düşüncesi elbette yeni değildir. Bu türden çabaları onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyılda da görmekteyiz. Bu yüzyıllarda insan doğası değişmez bir nitelikte de görülmesine rağmen, onun ontolojik özelliği gözardı edilmiştir.¹³ Bizim bu düşüncelerden ayrıldığımız nokta şudur:

¹¹ a.g.y., s.57-58

¹² a.g.y., s.58

¹³ Bu konuda daha fazla bilgi için; Kılıç, Yavuz, ‘İnsan Doğası’ Kavramı Üzerine Bir Çalışma adlı Doktora tezine bakılabilir (H.Ü. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004

İnsan doğası kavramı bir potansiyeli göstermektedir. Kavram, nihai bir belirleyicidir ve ontolojik bir özelliğe sahiptir. Bu özelliği yüzünden, insan doğası, insanın yapıp etmelerinin ürünlerini ya da bu ürünlerinin sonuçlarını değil, yapıp etmelerini olanaklı kılan şeyi ifade etmektedir. Bu ayrım yapılmadığında, yani insanın yapıp etmelerinin ürünleri ile bu yapıp etmelerini olanaklı kılan şey karıştırılırsa, “neden” “etki”nin yerine konmuş olur. Bu açıdan bakıldığında, insan doğasının iyi ya da kötü olması söz konusu değildir. Çünkü bir şey sırf var olmasından ötürü iyi ya da kötü olarak adlandırılmaz. İnsan doğası kavramını içeriklendirmek, onu istediğimiz biçimlere sokmak değildir, aksine insanın yapıcı yanının olduğu kadar, yıkıcı yanının da bir bütün olarak hesaba katılması demektir. Mengüşoğlu'nun deyişiyle, insan doğası “hem iyinin, hem kötünün, hem haklılığın, hem haksızlığın, hem melek-olmanın, hem de şeytan olmanın birbirine karşıt ‘çekirdeklerini’ içinde taşır.”¹⁴ Bir bakıma, insan doğası denilen şey, insanın *yapabilirliklerine* adeta ‘ham madde’ sağlar.

Ayrıca, şunu belirtmekte yarar var: tarihçinin insan doğası üzerine bir kabulü varsa, bu, tarihçinin duygudaşlığa (empatiye) başvurması anlamına gelmez. Kaldı ki duygudaşlık hiçbir zaman sınanamaz bir şeydir ve dolayısıyla buna başvurmanın hiçbir temeli de yoktur.

Tarihçi boşlukları doldurmaya çabalarken aynı zamanda olan biteni yorumlamakta ve değerlendirmektedir. Bu bakımdan tarihte yorum vazgeçilmezdir. Çünkü tarihçinin olmuş bitmiş yeniden kurabilmesi için zaten yorum yapması gerekir. Bu anlamda yorum, deyim yerindeyse, yeniden yaratmadır. Ama tarihçinin yaratıcı bir edimde bulunması, tarihte olmamış olanı değil, olmuş olanı yeniden yaratması; tarihçinin onda bulduğu anlama göre yorumlayıp yeniden yaratmasıdır. Tarihte yorum rasgele yapılamaz, tarihçinin yorumlama etkinliğini sınırlayan (tarihsel kurguda olduğu gibi), yine belgelerdir, belgeleri dönüştürerek elde ettiği kanıtlardır. Yorum anlamının önkoşuludur ya da anlama zaten bir yorumdur da diyebiliriz. Çünkü tarihçi insanların eylemlerini, eylemlerin neden olduğu olayları anlamaya çalışıyorsa, yorumlamaya zaten başlamış, başkalarıyla ilişkiye geçmiş demektir. Tarihte yorum vazgeçilmez olsa da her tarihsel olayın, eylemin tek bir doğru yorumu olduğu söylenemez. Her tarihsel eylem farklı biçimlerde yorumlanabilir,

¹⁴ Mengüşoğlu, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s.15

68 Tarih Bilgisinin Olanaklı Olmasında İnsan Doğasına İlişkin Bilgi

farklı açılardan (sözel gelişim sosyolojik, psikolojik ya da ekonomik gibi açılardan) değerlendirilebilir. Ancak, buradan, bir olay hakkında taban tabana zıt yorumlar da yapılabilir anlamı çıkarılmamalıdır. Böyle yorumlar varsa orada bir problem olduğu söylenebilir.

Tarihe konu olan eylemlerin, olayların farklı biçimlerde yorumlanabilmesi kimi düşünürleri tarih bilgisinin göreliliği olduğu sonucuna da götürmüştür. Bu düşünceyi savunanlar şöyle bir akıl yürütmede bulunur: “Tarih kuramdır, kuram ideolojiktir ve ideoloji maddi çıkarlardır.”¹⁵ Bu türden görüşlere göre tarih yorumdur, her kabul ya da varsayım ideolojiktir, dolayısıyla tarihçinin yapacağı her yorumu belirleyen de ideolojidir.¹⁶ Tarih bilgisinin göreliliği olduğu iddiasının arkasında da, tarih bilgisi hakkındaki bir şüpheciliğin olduğu söylenebilir. Bu şüphecilik, farklı tarihsel yorumların arkasında farklı ahlaki ve metafizik inançlar yattığını öne süren bir anlayıştır.¹⁷

Söylendiği gibi, bu türden tarihçiler, hatta *politikacı tarihçiler* vardır, var olacaktır. Ne var ki, buradan bütün tarihçiler böyledir sonucunu çıkarmak yanlış olsa gerek. Çünkü kendini egemen ideolojilerden, önyargılardan sıyrabilen, nesnel bir tutum sergileyebilen tarihçilerin olduğunu da biliyoruz. Politikacı olmayan tarihçilerin de aynı tarihsel olaya, eyleme ilişkin farklı yorumları olabilir. Bu yorumlar ne kadar çok ve ne ölçüde farklıysa, o olayın ya da eylemin anlaşılabilmesi o derece kesin olacaktır. Dolayısıyla belirli bir tarihsel olay ya da eyleme ilişkin yorumların çokluğu, sanıldığı gibi tarihi göreliliğe değil, kesinliğe götürülecektir. Farklı perspektifler farklı yorumları da beraberinde getirecektir. Bu yüzden yorum nesne edinileni farklı yönleriyle anlamamızı sağlar. Carr’ın da dediği gibi, “bir dağ farklı görüş açılarından farklı biçimlerdeymiş gibi gözüküyor diye bundan o dağın nesnel olarak hiçbir biçimi yoktur ya da biçimleri sınırsızdır sonucu [da] çıkartılamaz.”¹⁸

* * *

Tarih bilgisinin olanaklılığı üzerine söylediklerimiz, felsefenin tarih bilimiyle yakın ilgisini ortaya koymaktadır. Ne var ki, tarih bilimi ile felsefe arasında karşılıklı bir ilişkinin her zaman yaşandığını

¹⁵ a.g.y., s.31

¹⁶ a.g.y., s.27

¹⁷ Walsh, a.g.y., s.110

¹⁸ Carr, E.H., *Tarih Nedir?*, (Çev. M. Gizem Göktürk), İletişim Yayınevi, İstanbul, 1987, s.37

söylemek zordur. Çünkü tarihçiler, filozofun dile getirdiği ‘tarihsel her genellemenin arkasında bir insan doğası görüşü yer alır’ düşüncesini pek de dikkate almazlar. Tarihçiler tarih ile tarih felsefesi arasına kesin çizgi çekerek, her tarihsel söylemin arkasında gelişkin bir tarih felsefesi barındırdığı kabulüne yanaşmazlar. Bu yüzden, felsefenin tarihe yöneldiği oranda, tarihin de felsefeye yönelmediğini, çoğu kez tarihe felsefi bakışla yaklaşmadığını söyleyebiliriz. Oysa tarih alanında ortaya çıkan kimi sorunların aşılmasında, özellikle eylemlerin, olayların yorumlanmasında, anlaşılmasında, değerlendirilmesinde felsefe (özel olarak da insan felsefesi) önemli katkılar sağlayabilir. Felsefe insan doğası, insanın neliği üzerine doğru bilgiler sağlıyorsa, o zaman felsefeyi reddetme ya da tarih felsefesinden uzak durma çabası, olsa olsa insan olgularının bütüncül kavranışını engellemeye yarayacaktır.

KAYNAKÇA

- ARİSTOTELES, *Nikomakhos’a Etik*, (Çev. Saffet Babür), Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.
- CARR, E.H., *Tarih Nedir?*, (Çev. M. Gizem Göktürk), İletişim Yayınevi, İstanbul, 1987.
- COLLINGWOOD, R.G., *Tarih Tasarımı*, (Çev. Kurtuluş Dinçer), Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990.

70 *Tarih Bilgisinin Olanaklı Olmasında İnsan Doğasına İlişkin Bilgi*

y GASSET, Ortega Jose, *Tarihsel Bunalım ve İnsan*, (Çev. Neyire Gül Işık), Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

GOLDMAN, Lucien, *İnsan Bilimleri ve Felsefe*, (Çev. A. Timuçin-F. Aynuksa), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.

HOBBSAWM, Eric, *Tarih Üzerine*, (Çev. Osman Akınhay), Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

JENKINS, Keith, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, (Çev. B. Sina Şener), Dost Kitabevi, Ankara, 1997.

MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998.

MURPHEY, Murray G., *Our Knowledge of the Historical Past*, The Bobbs-Merrill Company Inc., Publishers, Indianapolis and New York, 1973.

POMPA, Leon, *Human Nature and Historical Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

WALSH, W.H., *An Introduction to Philosophy of History*, Thoemmes Press, Bristol, 1992.